

HZ. PEYGAMBER'İ ANLAMA VE YORUMLAMA

Dr. M. Hanefi PALABIYIK*

Yolda yürüyen bir kimse, arkadan kendisine hitap eden birine veya kendisine hitap edildiği zannıyla işittiği herhangi bir sese mutlaka kulak verir. Bu ses belki bir tehlikeyi, belki bir müjneyi veya sıradan herhangi bir ihtarını haber verecek nitelikte olabilir. Yolda yürüyenin, psikolojik olarak kendini bu sese muhatap hissedip mukabelede bulunması, hem kendisine karşı hem de seslenene karşı, her üç ihtimale göre ya bir borçtur ya bir saygıyı ifade eder ya da menfaat icabıdır. Böyle bir hitaba muhatap olan insan, önce kendisine seslenilip seslenilmediğini kontrol eder, bunu anladıktan sonra da muhatabının isteğine göre tavır alır...

Bu benzetmede kastettiğim, yolda yürüyenin tüm insanlar, hitap edenin ise Hz. Peygamber olduğudur. Bizler bir yolculuğa çıkmışız, bu yol üzerinde bize hitap eden (veya inancımıza göre bize tebliğle/hitapla görevlendirilen) peygamberler var. Bizler de, insanlık, medenilik ve şahsî hak ve saygı gereği bize hitap eden (hitabeti bizi konu edinen) bu seçkin insanlara karşı, icabettiği tarzda mukabelede bulunmamız gerekmektedir. Farzediniz ki, bu zatlar peygamberler değil de, sıradan insanlar veya toplumun aydınları veya önderleri..., biz yine de onlara karşı, "bu insan bana ne diyor?" veya "bu insan benden ne istiyor?" diye sormaktan kendimizi alamayız/ almamalıyız. Peygamberlerin Allah tarafından görevlendirildiğini kabul etmeyen kişilerin dahi, insanlık ve medeniyet namına peygamberleri dinlemesi ve onlara kulak vermesi gerektiği inancındayız. Burada söylemek istediğim birinci şey; peygamber denen üstün insanlar bize hitap etmekle görevlidirler ve onlara kulak vermek bir insanlık borcudur/mükellefiyettir.

Bu çalışmadan maksadımız, kimseyi yargılamak, hele hele İslâm'ı anlamak ve ortaya koymak için bütün güçlerini sarfeden hatta hayatlarını cidden ortaya koyan insanları yargılamak hiç değil. Onların çabalarını örnek alarak İslâm'ın yaşanır bir din olarak takdim edilmesine, onlar gibi katkıda bulunmaktır. Maksadımız, 14 asırlık kültür birikimimizi reddetmek değil, onların üzerine ve onlardan yola çıkarak, Kur'ân ve sünneti anlama çabasıdır. Çünkü ilim, birbirinin üzerine bina edilmekle yükselen katlar gibi medeniyet oluşturur, fayda ifade eder. Yoksa edindiğimiz fikirlerin gökten indiğini iddia etmek istemiyoruz. Nasıl sevinçler paylaşılınca

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

büyür, üzüntüler paylaşılınca azalır, fikirlerin de paylaşılma ile hem daha olgunlaşacağı, hem daha iyi anlaşılacağı, hem yanlışlıktan korunacağı hem de daha faydalı ve pratik hale geleceğine olan inancımızı tahakkuk ettirmek istiyoruz. Bizim burada gerçekleştirmek istediğimiz şey sadece, sırf tarihî malzemeyle yola çıkıp ilerlemekten ziyade,¹ fıkıh, hadis, tefsir vs. ilimlerini de dikkate alarak/mezmetmeye gayret ederek, İslâm tarihinin ilk dönemlerini tenkitçi bir gözle incelemek olacaktır. Çünkü biz, İslâmî ilimlerin, özellikle kavram ve hükümlerin verilip, değerlerin ortaya konduğu bağlamlarda, birbirlerinden -araştırmalardaki ihtisaslaşma dışında- ayrılması gerektiğine inanmaktayız.

Peygamberler hakkında ikinci olarak düşünmemiz gerekli olan husus, "onların bizden ne istedikleri" ve "isteklerini nasıl ifade ettikleri?"dir.

Her şeyden önce peygambere inanmanın yolunun Allah'a olan imandan geçtiği ve ondan sonra geldiği, Allah'a ve dine inanmayan kimselere, peygamberlerin getirdiklerini söylemenin gereği olmadığı açıktır. Meselemiz peygamberlik müessesesini ortaya koymak olmadığı için bu hususu geçmekte yarar görüyoruz, ancak "kulu ile irtibat kurmak isteyen" Allah'ın, bu iş için peygamberleri vasıta seçtiğini² söylemek kaçınılmaz olacaktır ve buradan hareketle de, onların bizden istediklerinin "Allah'ın istediği" olduğu³ sonucunu da rahatlıkla çıkarabiliriz. Yani peygamberler Allah'ın elçileri olmaları hasebiyle bize, "Onun isteklerini, emir ve yasaklarını ve kulları olarak bizden beklediklerini"⁴ duyuruyorlar. Onlar, kendileri adına bir şey istemedikleri⁵ gibi, Allah adına yaptıklarında da, herhangi bir ilave ve yanılma da söz konusu olmamalıdır, bunlar, peygamberlerin peygamberlik sıfatlarındandır.

"Onlar isteklerini, bize nasıl ifade ediyorlar?" sorusunun cevabını aramak, bir yandan "bizim peygambere muhatap oluşumuzun alanları"nı, diğer yandan, "peygamberin de bize karşı müdahil olduğu alanları"nı, nâsalar ve tarihî bilgilerimizle ortaya koymak gibi bir vazifeyle bizi, karşı karşıya bırakmaktadır. Şüphesiz bu bilgileri alabileceğimiz "tarihî vesikaların taşıdıkları fikrî izler çoğunlukla semboldür; çünkü fikrî iz, vakıanın kendisi olamaz. Bu iz, vakıayı görmüş olanın zihninde kalmış olan belki doğrudan doğruya bir intibâ bile değildir; bu iz vakıanın, onu görmüş olanın zihninde bıraktığı intibâın itibârî bir nişanesidir. Bundan dolayı, yazılı vesikaların maddî vesikalar (kitabe, sikke, yapı, eser vs.) gibi, bizzat değerleri yoktur; onların ancak, karışık ve çözümlenmesi güç zihni muamelelerin nişaneleri olarak değerleri olabilir."⁶ Bunları derken vesika olarak her yönden "lâ raybe fih" (kendinde hiçbir şüphe yok) olan Kur'ân'ı uzak tutarız, ama hadislerin

¹ İslâm tarihçileri genelde böyle yaptıkları gibi, Hz. Peygamber'i anlama çabalarını içerdiği düşünülen bazı araştırmalar da çoğunlukla böyle olmuştur.

² Enfal, 8/24; Mu'minûn, 23/23-4 vb.

³ Mâide, 5/67; Hüd, 11/57; Ahzâb,33/39

⁴ Nahl, 16/36; Hac, 22/67; Mu'minûn, 23/23; Sebe, 34/46-7

⁵ Furkân, 25/57; Sebe, 34/47; Sa'd, 38/86

⁶ Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, Tarih Tetkiklerine Giriş, çev.: Galip Ataç, İstanbul, 1937, s. 60

aynı değerde görülmesi mümkün değildir.⁷ Fakat buna rağmen gerek Kur'an'ın gerekse hadislerin anlaşılabilmesi için, daha sonra, "yazılı olan vesikadan (yakın veya) uzak bir zamanda o vesikanın sebebi olmuş olan bir vakıa üzerine netice çıkarmak, yani o vesikayı o vakıaya bağlayan münasebeti bilmek için vesikayı meydana getirmiş olan aradaki sebeplerin hepsini sırasıyla yeniden kurmak lazımdır. Vesikayı yazanın, müşâhede ettiği vakıadan başlayarak bugün gözümüzün önünde duran yazılı vesikaya kadar, yaptığı işlerin hepsini zincirleme olarak düşünmeye lüzum vardır."⁸

Kanaatimize göre, inanç esaslarımızı oluşturan bilgilerden tutunuz da, şu anda din namına edindiğimiz -bizzat Kur'an'ın kendisi dahil- hemen her bilgi, tarihî ve tarihinin malzemesi olmaktan hli değildir. Tarihçiler, kimyacılar gibi vakıa üzerinde doğrudan müşâhede şansına sahip olamadıkları gibi, kullandıkları vesikalar da tamamı tamamına uygun vakıaları göstermezler. Olayı kaleme alan veya anlatan "şhit" bile, tarihi için "mşhedei", "şhitlik" ise "müşâhede" olmaktan öte olamaz.⁹ Fakat bir olay üzerindeki, tarihî şhitlik, ilmi mşhedededen haylice ayrıdır. "Mşhedei yapan", sabit kaidelere göre çalışır ve tamamı tamamına tespit edilmiş bir dilde yazar.¹⁰ Bunun aksine olarak "şhit" usulsüz bir müşâhede yapmış ve kat'iliği olmayan bir dilde yazmıştır.¹¹ Hadislerin muhtelif metinlere sahip olmalarının buradan gelmiş olması gerekmektedir. Diğer yandan cerh ve ta'dili çok aşan bir tarzda o devrin ve ravilerin psikolojilerinin de modern psikoloji ve sosyal-psikoloji yardımıyla ortaya konması, bizim için ciddi zaruret arz etmektedir. Çünkü Fazlur Rahman'ın dediği gibi, "bizim ilk kuşaklarımız, Kur'an'ın öğretisine ve Hz. Peygamber'in sünnetine durgun bir şey olarak değil de, fakat farklı farklı sosyal

⁷ Hadis Usûlü ilminin ortaya çıkış gerekçesi bile budur. Hayri Kırbaşoğlu, "Hadis İlminde Metodoloji Sorunu", Sünnetin Dindeki Yeri, Haz.: İ. Ltf akan vd., İstanbul, 1997, Ensar Neşriyat, s. 395-461

⁸ Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, s. 61

⁹ Buradaki ifadeler şöyle anlaşılmalıdır: "Hadisenin doğrudan doğruya mşhedeisi bilgi maddesinin kendisini veren biricik kaynaktır. Fakat, tek bir insanın, zamanında olagelen, tarihsel hadiseden göz ve kulağıyla şahidi olabileceği kısım -herkesin vaziyetine göre- çok mahduttur. Bizzat yaşanmış olan hadisenin doğrudan doğruya hatırlanması da ncekenden hemen ayrılmaz. Çünkü tarihsel maddenin yalnız bir defa görülmek gibi garip bir hususiyeti vardır ve her görülen hadise, olup bittikten ve duyularımızla kavranmaktan uzaklaştıktan sonra ruhumuzda ancak bir hafıza tablosu olarak kalır. Doğrudan doğruya görüş ve hatırlayış tabiatıyla bir fotoğraf gibi aslına sadık olarak sabit kalmaz. ... (Bir) vakanın türlü mşhitler tarafından muhtelif şekilde görüldüğü ve telakki edildiği inkar götürmez bir hakikattir. Çünkü psikolojik ameliyelerin bizim ruh kabiliyetlerimize, tasavvur, muhakeme ve istintalarımıza yapacağı tesirin derecesi bizim ruh kabiliyetlerimize, duyularımıza, mizacımıza tabiidir. Çünkü, bu istidtlar ferddir ve ferdin kabiliyetine, içinde bulunduğu şartlara göre değişir." Ernest Bernheim, **Tarih İlmine Giriş**, ev: M. şükrü Akkaya, İstanbul, 1936, s. 98.

¹⁰ Yazarın ifadelerinden burada, "şhit"in gören; "mşhit"in ise gözlem eden manalarına geldiği anlaşılmaktadır.

¹¹ Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, s. 62-3

adetler arasında hareket eden, ve hem de yaratıcı bir biçimde hareket eden, bir şey olarak baktıkları şüphesizdir.”¹²

Hız. Peygamber bizden ne istiyor, bizden ne bekliyor veya o hangi yönleriyle bize örnektir? Hız. Peygamber'in örnekliliği ve hayatının hayata geçirilmesi açısından meseleye bakıldığında, günümüzde, eskinin/geleneğin önümüze yığıldığı problemlerden dolayı, "sünnet" hakkında iki "aşırı görüş" karşımıza çıkmaktadır: Biri, Hız. Peygamber'in "her yaptığı ve dediğinin" sünnet olduğu;¹³ diğeri ise, Hız. Peygamber'in peygamberliğinin sadece "Kur'an'ı getirmek ve onu insanlara tebliğ etmek"ten ibaret bir "postacılık" görevi olduğu"¹⁴ şeklindedir. Bize göre, gerçekten aşırı olan bu iki uçtan birincisinin, "fanatik-ifrat", ikincisinin ise "tutarsız-tefrit" olarak adlandırılması mümkündür. Bu hususun müstakil bir çalışma konusu olduğunu, bu hususta çalışmalar yapıldığını ve yapılmakta olduğunu belirttikten sonra, meselenin bugün "sünnetin bağlayıcılık sahası"nı ortaya koyma aşamasında irdelendiğini ve İlahiyât camiasının, önceki birçok alimin yaptığı gibi, şu anda böyle bir çalışmaya girdiğinin sevindirici olduğunu vurgulayalım.¹⁵

Buraya kadar söylediklerimizin dikkate alınması şartıyla, Resulullahı anlamak için şu soruya ciddi bir şekilde cevap verilmesi gerektiğine inanıyoruz:

İslâm'ı anlamakla mükellef olan bizler, acaba İslâm'ı Resulullahın ve ashabının yaşadığı gibi mi yaşamalıyız? Yoksa, Resulullah ve ashabı, "bugün olsa İslâm'ı nasıl yaşarlardı?" diye sorup, buna aldığımız cevabı mı İslâm diye yaşamalıyız? Biz, kendi tercihimizi -çoğunluğun yaptığı gibi- ikinci maddeden yana koyduğumuzu söylemekle birlikte, bugün çevremizde birinci maddenin iddiası olan birçok kimsenin varlığını müşâhede ettiğimiz için, birinci maddeyi yaşayan Resulullahı, günümüze taşıma çabalarına örnek vermekle söze başlamak istiyoruz.

Öncelikle, "dini, Hız. Peygamber ve ashabı gibi yaşayıp yaşamayacağımızı" sormamız gerekiyor. Birçok kişi, "İslâm'ı onlar gibi yaşamamanın mümkün olamayacağını" söylemektedir. Buna gerekçe olarak da ashabı öven ayet ve hadisler öne sürülmektedir. Birileri bunlara, "onlar gibi İslâm'ı yaşamamayacaksak, "İslâm bir ütopyadır", "çağdışıdır" veya "bugün yaşanamayacak olan bir tarz ise reddedilmesi gereken bir dindir" diyebilir. Biz bu çıkışları dikkate alarak ve de İslâm'ın öyle olmadığını ortaya koymaya çalışarak, Hız. Peygamber'in ve dinin, nasıl anlaşılması gerektiğine değineceğiz. Çünkü din, bir anlayış ve bu anlayışın hayata geçirilişidir; anlayışlarda, isabetli olma yani nasıldaki murad-ı ilâhîyi anlama ve ortaya koyma noktasından mevzuya bakmanın gerekli olduğuna kanaat beslemekle birlikte, gerek

¹² Fazlur Rahman, Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu, Ankara, 1995, s. 194-5

¹³ Çünkü sünnetin tarifinde gördüğümüz, "Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirler"inin sünnet olması, böyle anlaşılmalıdır. Nitekim sahabeden İbn Ömer ve Enes b. Malik'in de böyle düşündüğü anlaşılmaktadır.

¹⁴ Bir kısım Mutezili, Mahmud Ebu Reyve, Edip Yüksel vb.

¹⁵ Yakınlarda yapılan ve tebliğleri basılan, "Sünnetin Dindeki Yeri" konulu Sünnet Sempozyumunda sunulan birçok tebliğ ve yapılan müzakerelerden bunu vurgulayanların buldukları görülmektedir. (Sünnetin Dindeki Yeri, İstanbul, 1997, Ensar Neşriyat)

Hız. Peygamber ve sahabenin, gerek müçtehitlerimizin ve gerekse daha sonraki alimlerimizin, kendi dönemleri gereği ortaya koydukları anlayışlar, bizzat "din" olarak algılanmakta ve bu anlayışların "Allah'ın biricik muradı" imiş gibi takdim edilmeye veya öyle dayatılmaya çalışıldığını müşahade etmekteyiz.

Meseleye sahabeyle ilgili ayetlerle girmek istiyoruz: Kur'ân-ı Kerim'deki, "İşte böyle! Biz sizi, insanlar üstüne şahit olasınız, resül de sizin üstünüze şahit olsun diye, orta yolu izleyen bir ümmet yaptık." (Bakara 2/143), "O müminler ki, kendilerine yara isabet ettikten sonra bile Allah ve resulün çağrısına cevap verdiler. Onların içinden, güzel işler yapıp takvaya sarılanlara büyük bir ödül vardır. O müminler ki, insanlar kendilerine, "halk size karşı bir araya gelmiş, korkun onlardan" dediklerinde, bu onların imanını artırdı da şöyle söylediler: "Allah bize yeter. Ne güzel vekildir O." (Al-i İmrân 3/72-3), "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiyi güzeli emredersiniz, kötü ve çirkinden alıkoyorsunuz." (Al-i İmrân 3/110), "O inanıp hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler, o barındırıp yardımcı olanlar var ya, gerçek müminler işte onlardır. Bir bağışlanma var onlar için, bol bir rızık var." (Enfal 8/74), "Muhacirlerden ve ensardan ilklele, güzel düşünüp güzel davranmada onları izleyenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razıdır." (Tevbe 9/100), "Andolsun. Allah, müminlerden o ağacın altında sana beyat ettikleri sırada hoşnut olmuştur. Onların gönüllerindekini bilmiş, üzerlerine huzur ve sükûn indirmiş ve kendilerine yakın bir fetih nasip etmiştir." (Feth 48/18), "...Sizin, fetihten önce infakta bulunan ve çarpışmaya gireniniz, bunu yapmayanlarla aynı değildir. Onlar, derece yönünden fetihten sonra infakta bulunup çarpışmaya girenlerden çok daha üstündür. (Hadîd 57/10), "Sözü edilen o mallar (ganimet), göçmen yoksullar içindir. Onlar ki, yurtlarından çıkırılıp mallarından yoksun bırakılmışlardır; Allah'tan bir lütuf ve bir hoşnutluk peşindedirler; Allah'a ve Resulüne yardım ederler. İşte onlardır özü-sözü doğru olanlar. Onlardan önce yurda konmuş ve imana sarılmış olanlar, kendilerine hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa bile, ötekileri kendi nefislerine tercih ederler. Nefsinin cimriliğinden/doymazlığından korunanlar, kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir. Onlardan sonra gelenler de şöyle derler: "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi affet; kalplerimizde inananlara karşı bir kin bırakma! Rabbimiz sen çok şefkatli, çok merhametlisin." (Haşr 59/8-10), "Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a yönelin. Umulur ki, Rabbiniz çirkinliklerinizi ve günahlarınızı örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. O gün Allah, Peygamberi ve onunla birlikte inananları utandırmayacaktır. Onların ışığı önlereinden ve sağ yanlarından koşup gelir..." (Tahrîm 66/8) ayetleri ve diğere birçok ayet¹⁶ ile, Hız. Peygamber'in, "ümmetimin en hayırlıları benim muasırlarımdır, sonra onları takip

¹⁶ Ayrıca bkz.: Bakara 2/218, Al-i İmrân 3/195, Tevbe 9/19-22, 117, Nahl 16/41-2, Feth 48/29 vs.

edenler, daha sonra da onları takip edenlerdir.",¹⁷ "Allah benim ashabımı, enbiya ve mürselin müstesna olmak üzere ins ve cinnin tamamına tercih buyurmuştur.",¹⁸ "ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarırsanız doğru yolu bulursunuz"¹⁹ şeklindeki hadisleri ve diğer birçok hadis, sahabenin "sahabe olmakla üstünlük vasfını kazandığı" veya "ümmetten bir kısmının Hz. Peygamber zamanında yaşamak ve İslâm'la ilk şereflenmekle bütün ümmetin en üstünü olma vasfını kazandıkları" şeklinde anlaşılmıştır.²⁰

Böyle bir kanaati paylaşan veya Hz. Peygamber'in böyle bir kanaatte olduğunu -bilhassa hadisler şeklinde- ortaya koymaya çalışanlara karşı biz, "ya bu hadislerin asr-ı saadete duyulan özlem ve hayranlığın ifadesinin bir tezahürü olarak uydurulduğunu veya aşağıda ifade etmeye çalışacağımız anlayış ekseninde tevfil edilmesi gerektiğini" söylemek istiyoruz.

Özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan problemlerde, sahabenin tutumundan dolayı "sahabeyle gelecek tenkidin Kur'an'a da gelebileceği" iddiasıyla geliştirilen "sahabe dokunulmazlığı" tarzındaki geleneksel anlayışı²¹ irdeleyerek mevzuyla girmek istiyoruz.²²

Yukarıda zikrettiğimiz, "sizin en hayırlınız..." hadisine, "hayırlılar"ın çağını tespit için tarihi süreç açısından göz atacak olursak şu tasarımları görürüz: İslâm tarihinin ilk yılları, fıkıh tarihi açısından "sahabe, tâbiun, müçtehit imamlar ve taklit devirleri" olarak sınıflandırılmıştır. Bu taksimat hadis tarihi açısından, "sahabe, tâbiun ve etbâutâbiin devirleri" şeklinde yapılırken; mezhepler tarihi açısından "siyasî mezhepler (Şîlik ve Haricîlik) ve itikadî mezheplerin (Cebriyye, Kaderiyye, Mürcie, Mutezile, Ehl-i Sünnet ve Selefiyye) teşekkül devirleri" olarak sınıflandırılmaktadır. Tabii bu taksimlerden herbirinin alt taksimatları da yapılmakla

¹⁷ Buhârî, Sahîbu'l- Buhârî I-VIII, Fedâilu Ashâbi'n- Nebî, 1. bab, IV,189; İstanbul, ts., Mektebetu'l- İslamiyye, Müsüm, el- Câmî'u's- Sahîh I-VIII, çev.: Ahmed Davutoğlu, İstanbul, 1988, Kitâbu Fedâilis- Sahâ'be, 52. bab, hadis no: 210, VII,470 vd.

¹⁸ el-Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebûbekr, Mecma'u'z- Zevâid ve Menba'u'l- Fevâid I-X, Beyrut, 1967, X,16.

¹⁹ İbnü'd- Deybâ, Teysîru'l- Usûl ilî Câmî'i'l- Usûl min Hadîsi'r- Resûl I-IV, Kahire, 1388/1968, III,302, 3. báb, Fedâilu' s- Sahabe; el-'Aclûnî, İsmâ'il b. Muhammed, Keşfu'l- Hafâ ve Muzâim'l- İlbâs I-II, Beyrût, 1408/1988, 3. baskı, I,132 (381 nolu hadis); M. Yusuf Kandehkvi, Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık I-V, çev.: Ahmet M. Büyükcınar ve diğerleri, İstanbul, 1980, 4. baskı, I,28

²⁰ Hadis Usûlü kitaplarının "Sahabe"ye tahsis edilen kısımları.

²¹ Sahabe tahsis edilen her eserde veya eserlerin ilgili bölümlerinde hatta hadis ve usûl-i hadis ve kelâm kitaplarında bile böyle olduğu görülür.

²² Bir başka açıdan da, bütün tatbikatlar göz önüne alınınca, bunların örnek olduğuna dair kanaat beslemekteyiz: "Andolsun, biz bu Kur'an'da insanlar için her örnekten nicelerini sıraladık. Ama insanların çoğu inkardan başka bir şeyde diretmediler." (İsrâ, 17/89); "Andolsun biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü örneği değişik ifadelerle gözler önüne koyduk. İnsan ise varlığın, tartışmaya en çok tutkun olanıdır." (Kehf, 18/54)

birlikte,²³ çoğunluğunun sınır ve dönemlerinin tespitinde de açıklık ve kesinlik olmaması göze çarpmaktadır. Dikkat edilirse her bilim dalı, tarihi dönem ve nesilleri kendi sahaları açısından tasnife tabi tutmuş, hadisçiler, devirleri, daha çok hadislerin rivayet, tedvîn ve tasnif edilmesi açısından incelerken, fıkıhçılar da hukuk tatbikatları açısından meseleyi ele almışlardır. İslâm tarihçilerine gelince, onlar da tasniflerini daha çok "siyasi otoriteler" açısından yaparak, "Hz. Peygamber devrini Asr-ı Saadet diye anarken, daha sonraki devirleri Hulefâ-i Râşidîn devri (ki, bu ismin verilmesinde de bir hadiste geçen "râşid halifeler" ifadesi²⁴ mülhemdir), Emevîler devri ve Abbasîler devri" şeklinde tasnif etmişlerdir. Biz, "bu tasniflerde yanlışlık veya noksanlık vardır veya tasnifler yeniden gözden geçirilmelidir" gibi bir tahlile girişme işini tavsiye etmekle birlikte, bunu sahanın yetkililerine bırakarak, yukarıdaki hadisi şerifi, tarihi tasnif açısından anlamaya çalışalım.

Hz. Peygamber döneminde emareleri görülmekle birlikte, onun titizliği ve otoritesi sayesinde tesir icra edemeyen "cahilî" adetler ve bunlardan özellikle "asabiyye" duygusu, Hz. Peygamber'den hemen sonra "Sakîfe Avlusu"ndaki Hilafet tartışmalarında kendisini göstermiştir. Bu, o esnadaki tartışmalar sırasında halifenin, "muhâcirden olması", "ensârden olması" veya "aynı anda hem onlardan hem de onlardan iki otoriteli olması" veya "münâvebeli olarak her iki gruptan olması" şeklinde Hz. Peygamber zamanında pek de zararı olmayan "muhâcir-ensâr" grupları olarak tezahür etmiştir.²⁵ Oradaki bu tezahürün ve sonuçta Hz. Ebubekr'in hilafetinin ensar tarafından desteklenmesinin altında, az da olsa kökü gerilerde kalmayı gereken Evs-Hazrec ile Kureyş ve diğer kabilelerin rekabeti/çatışması sezinlenmektedir. Bunu, Ensârî Sa'd b. 'Ubâde'nin Hz. Ebûbekr'in hilafetine rıza göstermeyip, ona biat etmeme şeklindeki bir tepkiyle ortaya koyduğu görülmektedir. Bu tartışmalar esnasında "hilafet hakkının Kureyşli olanlara mahsus olması gerektiği" hususunda daha sonraları hadis olarak ifade edilen rivayet,²⁶ aşağıda benzer açıklamaları yapılacak olan Emevî-Hâşimî kavgası ve bunların diğer kabilelerle olan rekabetinin bir uzantısı olmalıdır. Kaynaklarımızda her ne kadar Hz. Ebubekr'in, bu sözlü hadis olarak zikrettiği ifade edilmemekteyse de, o, sonraları hadisin yorumunda ortaya konan manayı ifade etmiş,²⁷ fakat kaynaklara daha sonra hadis diye yansımıştır.²⁸ M. Sait Hatipoğlu'nun çalışmasında ortaya koyduğu şekilde nasıl "ırkçılığı" Hz. Peygamber'e yakıştıramıyorsak; "Ey Kureyş cemaati! Müslüman olup nefislerinizi Allah'ın azabından koruyunuz! Yoksa ben, Allah'ın azabından hiçbir şeyi sizden

²³ Örnek olarak bkz.: Bkz.: Bekir Topaloğlu, Kalam İlmi Giriş, İstanbul, 1981; W.M. Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev.: R. Fırlah, İstanbul, 1981; ve Hür İrade ve Kader, çev.: Arif Aytekin İstanbul, 1997

²⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned I-VIII, IV,126

²⁵ İlgili tartışmalar için bkz.: Taberi, Târîhu'l- Umem ve'l- Mulûk I-XIII, Beyrut, 1407/1987, Dâru'l- Fikr, IV,22 vd.; İbnu'l- Esîr, İslâm Tarihi (el-Kâmil fî't- Târîh) I-XII, çev.: Ahmet Ağırakça vd., İstanbul, 1985, II,298 vd.

²⁶ Buhârî, Kitâbu'l- Menâkıb, 2. bab, IV,155 vd. (Tecdîd Ter.: IX,217 vd.); Müslim, Kitabu'l- İmâre, 1. bab, VI,7 vd.

²⁷ Taberi, IV,25; İbnu'l- Esîr, II,300

²⁸ Bkz.: Hadis ve Kalam kitaplarının "İmamet ve Emaret" bahisleri.

men edemem. Ey Abd-i Menaf Oğulları! Sizden de, Allah'ın azabından hiçbir şeyi def edemem. Ey Abbas ibn Abdilmuttalib! Senden de Allah'ın azabından hiçbir parçasını men edemem. Ey Resulullah'ın babası hemşiresi Safiyye! Senden de Allah'ın azabının bir kısmını olsun def edemem. Ey Muhammed kızı Fatıma! Malımdan ne dilersen iste, (veririm, fakat) Allah'ın azabından bir parçasını bile senden def edemem.",²⁹ ve "Ey Fatıma! Baban peygamberdir, diye sana ahirette iltimas geçileceğini zannetme, seni kurtaracak olan, ancak amelindir"³⁰ diyen bir peygamberin herhangi bir gruptan yana tavrını koyması bize pek uygun görünmemektedir. Yani mezkur hadisleri zikreden **Hz. Peygamber'in, kıyamete kadar gelecek bütün ümmetin içerisinde "ashaba sırf çağdaşları olduğu için herhangi bir üstünlük vermek"** şeklinde bir niyetinin olabileceğini düşünemiyoruz.

Hz. Peygamber'in, bu hadisi söylerken yukarda verdiğimiz tasnifteki gruplardan hangisini kastettiği de belli olmamaktadır. Sahabenin büyüklerinin de aralarında bulunduğu kişilerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşadığı olayların birçok açıdan tahlile tabi tutulması mümkün olmakla beraber,³¹ Hz. Osman döneminde başlayan "asabiye"nin, Emevî devletini doğurduğunu rahatlıkla görebiliriz. Sonraki olaylar, çoğunlukla etki-tepki şeklinde gelişmiş ve müslümanlar belli bir muhalefet geleneği dahi geliştiremeden³² ya "kanlı isyan" veya "kayıtsız itaat" anlayışını benimsemişlerdir.

Acaba Hz. Peygamber yukarıdaki hadisiyle, Hz. Ömer'in vefatından önce, şahsiyetlerine şu şekilde son derece incelikle işaret ettiği kişileri mi kastediyordu? Hz. Ömer yaralanmış yatağında yatarken, kendisinden "yerine birini halife atmasını" isterler ve bu iş için birilerini teklif ederler. Teklif edilenler arasında yer alan Hz. Osman için, "bir hayli yumuşaktır ve onda asabiye vardır, kavim ve akrabasına düşkündür." der. Hz. Ali için de, "biraz şakacı ve halifelğe karşı hırslı olmakla beraber, bu işi, yine de hakkıyla en iyi onun yapabileceğine inandığımı" söyler. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın, "hiddetli (şidde), kaba (ğilza) ve savaşçı olduğunu (raculun harbun)" öne sürer. Abdurrahman b. 'Avf için, "iyi bir adamdır, ama zayıf ve bu halkın kibirlisidir (Fir'avnu hâzihi'l- umme)" der. Zübeyr b. 'Avvâm için, "razı olunan bir mümin, fakat ticaret adamı ve kızgınlığını örten (kâfiru'l- gadab)" der. Talha b. Ubeydullah için, "süslü elbiseler giyer, süslü gezer, kibir ve gururludur,

²⁹ Buhârî, Kitâbu'l- Vasâyâ, 11. bâb, III,191 ve Kitâbu't- Tefsîr, 26. sure, VI,16, (Tecrid Ter., VIII,219); Nesei, Sünen, Kitâbu'l- Vasâyâ, 6. bâb.; Dârimî, Sünen, Kitâbu'r- Rikâk, 23. bâb,

³⁰ Ayrıca bkz.: "Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki,) bana, ilahınızın sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbinde kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbinde ibadette hiç bir şeyi ortak koşmasın." Kehf, 18/110

³¹ Mesela Ahmet Akbulut'un, "Sahabe Devri Siyasi Olaylarının Kelamî Problemleri Tesirleri" (İstanbul, 1992) adlı çalışması, meselenin kelamî problemlere (daha çok kadere) olan tesirini tahlile tabi tutan bir çalışmadır.

³² Bizce bunun sebebi, daha önce, özellikle Hz. Peygamber devrinde, böyle bir dahili/iktidar mücadelesini kendi aralarında yaşamamış olmalarıdır.

halife olsa yüzüğünü, karısının parmağına takar." diye söyleyerek o anda bunlardan birini halife tayin etmek istemez. Bu arada, "oğlunu (Abdullah b. Ömer) halife tayin etmesini" isteyen birini de, "bir haneden bir kurban yeter, ben kendi hesabımı verdim mi ki, bir de oğlumun hesabını vereyim?" şeklinde iyice azarladığını da ifade etmek isteriz.³³ Sahabenin büyüklerinden olan bu zatların, halife seçiminde şura olarak görev yaptıklarını, şuranın çalışması ve sonuçlarını ve bu zatların hayat çizgilerindeki kırılma ve yanılmaları başka bir çalışmaya havale etmek istiyoruz. Ancak bununla ifade etmek istediğimiz, bu şerefli zatları karalamak, küçültmek ve onlar hakkındaki itimadı sarsmak değil, onların beşer olduklarını göz önüne sererek, onların nasıl anlaşılması gerektiğine dair yaklaşımları tartışmaktır.

Yoksa mezkûr hadisten kastedilen, Hz. Peygamber'in torunlarını şehit eden sahabe çocukları mı? Yoksa ashabın ve tabiinin de içinde yer aldığı dönem olarak Emevîler mi, yoksa belli bir süreye kadar (mesela hadiste "benden sonrakilerin takipçilerinin takipçileri diye kastedilen) Abbasîler midir?

Hz. Allah'ın Nemrud ve Ebû Leheb gibi şahıslarla, peygamberlerin şahıslarıyla veya ashabın şahsıyla uğraşması bizce muhal olup, bütün bunları muhtevî ayet ve hadis telmihlerinde gözetilen, "onlardaki zihniyetin ve iyi veya kötü sıfatların öne çıkarılması"dır. Ayet ve özellikle hadislerin şekillerini taklitten öte gidemeyen (şekilcilik = formalizm) müslümanlar, mezkûr ayet ve hadislerin de şekillerine takılmışlar ve bu yüzden de önlerine sahabeyi tabu olarak almak mecburiyetinde kalmışlardır. Kısaca demek istediğimiz, **sahabe için olan üstünlük, Hz. Peygamber zamanında yaşamakla değil, taşıdıkları misyon ve sıfatları sebebiyledir.**

Sahabenin dini anlayışları, birbirlerine bakışları hatta Hz. Peygamber'i anlayışları, sanki hiç dikkate alınmamış gibi, (takva anlayışı ile olacak herhalde) İslâm'a ters bir anlayış geliştirilmiştir. Çünkü insanların Allah katında değerli olması, peygamberlerin zamanında yaşamasıyla değil, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması,³⁴ imanı ve salih amelî³⁵ ve bilgiye ulaşım³⁶ bildiğini yaşamasıyladır.³⁷ Çünkü halife olarak yaratılışı³⁸ açısından bütün insanlara tanınan "kulluk", imkan ve potansiyel bakımından herkes için eşittir. Aksi bir düşüncenin, Hz. Allah'ın adalet ve merhametine ters düşeceği açıktır. Çünkü kullarından eşitlik ve adaletle

³³ İbn Kuteybe ed-Dineverî, el-İmâme ve's- Siyâse I-II, tah.: Muhammed Zeynî, Beyrut, tsz., I,28-9. Benzer ifadeleri kullanan İbn Sa'd da aynı rivayetleri şu şekilde görüyoruz: "Ey Ali, eğer halife olursan, Abdulmuttalib (Hâşim) Oğulları'nı halkın tepesine bindirmeyeceksin. Ey Osman, sen de Ebû Mu'ayt Oğulları'nı halkın tepesine bindirmeyeceksin. Ey Abdurrahman (b. 'Avf), Yakınlarını halkın tepesine bindirmeyeceksin. (III,343 vd). Benzer ifadeler için ayrıca bkz.: Taberi, V,183; İbnu'l-Esr, III,72

³⁴ Hucurât, 49/13

³⁵ Beyyine 98/7

³⁶ Enbiyâ 21/7, Zümer 39/9

³⁷ Saff 61/2

³⁸ Bakara 2/30

davranmasını isteyen Adil Allah'ın³⁹ kendisinin, buna ters davranması nasıl düşünülebilir? Meselenin Hz. Peygamber açısından değerlendirilmesinin de aynı şeyi ortaya koyacağına, aksi bir düşüncenin, onun ırkçılık ve kayırmacılık yaptığını kabul etmek anlamına geleceğine yukarıda temas etmiştik.

Girişte "dini, Hz. Peygamber ve ashabı gibi yaşayıp yaşayamayacağımızı" sormuş ve buna, "İslâm'ı onlar gibi yaşamının mümkün olamayacağını" söyleyenler bulunduğu değinmiştik. Mevzumuzda tekrar bir soruyla dönmek istiyoruz: "Acaba Hz. Peygamber ve ashabı gibi yaşamak zorunda mıyız? Yani İslâm, Hz. Peygamber ve ashabının yaşadıklarının şekli midir? yoksa onların arkasında yatan ruh ve evrensel prensip midir?"

Bu sorunun cevabını arayanların fikirleri, "müteâl ilahî kaynağa refere edilmesine rağmen, gerek dilin yumuşak ve geçirgen bir doku oluşu, gerekse çözümlene ve metne anlam kazandırma konumundaki insanın sürekli değişim içinde bulunması karşısında, iman alanı ile, buna dayalı ahlakî tavırların müstekar bir zemine oturtulması elzem bir husustur. Bu nedenle, metindeki cevapların okunması ve vakaya dönük değer ifadelerine dönüştürülmesi esnasında, imanî ve ahlakî bir bilinç yapılanmasını amaçlayan, bu nedenle de, "hiç değişmeyecek-mutlak olan" konularla, Kur'ân'da ve sahih haberlerde verilmiş genel ilkeler doğrultusunda "nisbî olarak değişen" alanların belirlenmesi kaçınılmaz görülmektedir."⁴⁰ İşte "eskiler/öncekiler" in belirlemiş oldukları bu "alanlar"ın, Allah'ın belirlediği alanlarımı gibi anlaşılması ve hatta bu anlayışın tabulaştırılması, bizce en önemli hatta en başta gelen problem olarak karşımızda durmaktadır. Biz bu tartışmaların, dinî hükümlerin ta'abbudî olanlarından çok mu'allel olanları⁴¹ üzerinde yoğunlaştığının hatırlanması gerektiği kanaatindeyiz. Israrla sünnetle amel iddiasında olanların örnekleri genellikle ibadetlerle ilgilidir, çünkü bu örnekler tezlerini ispat için daha etkili ve ikna edicidir. Halbuki, tartışma ve gündem konuları ibadetlerden çok, sosyal içerikli konulardır.⁴² İbadeti Hz. Peygamber gibi yapıp yapmamanın tartışılması uygun olmayabilir ama, giyim-kuşam, yiyecek-içecek, sokak-barınak, savaş-barış, il-ilçe-devlet, şehirleşme, teknoloji, tıp, astronomi, astroloji, pedagoji, vatandaşlık, danışmanlık, şartlara uygun yol gösterme gibi fiil ve tasarruflarının bize örnek olup olamayacağı tartışılmalıdır. Tabii ki, "Hz. Peygamber, hiçbir sıfatla Kur'ân dışında hüküm koyamayacaksa, yani mesela devlet

³⁹ Enbiyâ 21/109, Şurâ 42/15

⁴⁰ Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", İslâmî Araştırmalar, 1996, c. 9/1-4, s. 114

⁴¹ Muhammed Tahir b. Aşur, İslâm Hukuk Felsefesi, çev.:Veedi Akyüz ve Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1996, s. 61 vd.

⁴² Sünnetin fonksiyonunu veya Kur'ân-Sünnet ilişkisini inceleyenlerin örnek ve delilleri de çoğunlukla ibadetlere hastır. Mesela: Sünnet, ayetin mücmelini beyan eder; âmmını tahsis eder; mutlakını takyid eder; Hz. Peygamber, sünnet veya hadisle beraber ayet de zikreder; Hz. Peygamber Kur'ân dışında da vahiy alır. Bkz.: Kamil Çakın, İslâm'da Hadis ve Sünnetin Yeri, Ankara, 1997; Raşit Küçük, "Kur'ân-Sünnet İlişkisi", Sünnetin Dindeki Yeri, sf. 125-64

reisi, komutan, yargıç, müctehit olarak Kur'ân'da yer almayan bir hüküm koyamayacaksa, bu yetkinin onun dışında kimseye de verilmemesi gerekir. Halbuki İslâm hukukuna az çok aşına olan herkes bilir ki, bu yetki başkalarına, değişik sıfatları hasebiyle verilmektedir; mesela devlet reislerine, müctehitlere. Bu noktada, Peygamber haram helal hükmü koyamaz ama, başka değerinde hüküm koyabilir, klasik terimlerle söylersek, "Peygamber'in emirleri nedb, nehiyleri kerahat ifade eder." deniliyorsa, o takdirde tartışma, Peygamber'in otoritesi konusundan başka bir konuya kayar. Çünkü İslâm hukukunda hadisle sabit hükümlere genelde haram ve helal denmeyişi, Peygamber'in hüküm koyma otoritesini inkardan değil, hadislerin mütevatir olmayışından dolayı zan ifade etmesindedir. Burada problem sübûtun kat'iliği veya zanniliğidir"⁴³

Hatta bize öyle geliyor ki, İslâm'ı Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı gibi yaşayamayacağından endişe edenlerle, dini gericilik gibi görenlerin takıldıkları noktalar da bu hususlarda örtüşmektedir. Yani "din fanatikleri", onların bu tür uygulamalarını bu zamana getiremeyecekleri ve kendileri de o zamana gidemeyecekleri için Hz. Peygamber'i örnek almakta zorluk çekerlerken, "din"i, hayatlarına engel bir ortaçağ uydurması görenler de, maalesef çoğunlukla, "din" olarak bu tür tasarrufları anlamaktalar veya birileri, "din" diye onlara, sürekli bunu anlatmaktadır.

Öyleyse Hz. Peygamber nasıl örnek alınmalı? Bundaki kriter ne olmalı? Şekilci olmaktan öte, ashabın onu anladığı ve hayata geçirdiği tarzda nasıl anlamalı ve hayata geçirmeliyiz? Kısacası Hz. Peygamber'in bu asra taşınma oran ve şekli ne olmalıdır? Şüphesiz, "Hz. Peygamber'in sonsuz sayıdaki muhtemel davranış biçimleri veya stratejiler arasında yapmış olduğu seçimler, vahiyle müdahale edilmediği sürece, isabetli içtihatlar olmaları itibarıyla örnektirler. Bu itibarla Kur'ân'ı bütün içeriğiyle dinin cevheri (ed-dîn), Hz. Peygamber ve ilk müslümanların Kur'ân'a yansımayan pratiklerini (sünnet) ise, dinin tarihsel bir formu olarak nitelemek, üzerinde düşünülmesi gereken bir tespit olsa gerektir."⁴⁴

Burada dikkat edilmesi gereken ilk ve en önemli ölçüt, bize göre, Hz. Peygamber'in bir insan olduğu⁴⁵ ve -ona mahsus olduğu (hasâis) kabul edilenler dışındaki- dinî pratikler ve mükellefiyetler açısından bizden farklı olmadığının⁴⁶ iyi bir şekilde idrak edilmesidir. Peygamberlerin "dinî konular dışında hata yapabileceği"ni⁴⁷ kabul etmek, peygamberlerin vazife sahalarının tespiti de demektir. "(Kur'ân'da Hz. Peygamber'in doğru kararlarına ait örnekler bulunması), onun bütün peygamberlik yaşamı süresince verdiği kararlar ve izlediği stratejinin -

⁴³ Selahattin Polat, "Hadislerin Kur'ân'a Arzı Problemi", Sünnetin Dindeki Yeri, İstanbul, 1997, sf. 177-85, s. 183

⁴⁴ Özsoy, s. 139

⁴⁵ Mâide, 5/75; İbrâhîm, 14/10; Enbiyâ, 21/3

⁴⁶ En'âm, 6/150; A'râf, 7/203

⁴⁷ Hz. Peygamber dinî konularda hata yapmışsa da bu hataları vahiyle düzeltilmiştir: Yine ayrıca dünyevî birçok hususta da hata yapmış veya ashabının istişaresiyle hata yapmaktan kurtulmuştur.

Kur'an tarafından reddedilmedikçe- Allah tarafından onaylanmış olmasıdır. Bu itibarla, vahyin gözetimi altında bir mücadele yönettiği için Hz. Peygamber'in liderliği Kur'an'la aynı derecede yol gösterici ve örnektir. Dolayısıyla sünnetin tarihselliğini kabul etmekle birlikte, Kur'an'ın evrenselliği doğmasından ödün vermeyenlerin, bu görüşlerini Kur'an ile sünnetin menşe' farkı ile temellendirmeleri -deyim yerindeyse- milderden kaçmaktan başka birşey değildir. Onların göstermeleri gereken, Kur'an'da yer alan olay ve durumlarla, Kur'an'da yer almayan (ama sünnette yer alan) olay ve durumlar arasındaki mahiyet farkıdır. Bu elbette Hz. Peygamber'in sünnetinin, Kur'an'ın ruhuna uygun yegane uygulama modeli olduğu anlamına gelmez. Tam aksine bu, İslâm'ın evrensel mesajının, birle sınırlı olmayan "pratize etme" imkanlarını kaldırabilecek yalınlıkta olmasının bir sonucudur."⁴⁸ Bunları söylerken, "dini sahalarda peygamberlerin söz hakkı var, diğer hususlarda söz söyleme yetkileri yoktur." demek istemiyoruz. Ancak sünnetin geleneksel taksimatından⁴⁹ vazgeçilememesinin bir takım problemler doğurduğunu ve taksimat hususunda bu ısrar sürdürülürse, sünnetin daha da problem hale döntürülebileceğini vurgulamak istiyoruz. Bunun neticesi olarak, birçok samimi müslüman, İslâm'ı yaşayamamanın verdiği sıkıntıyla dininden uzaklaşmakta, kendini dine daha iyi verememekte, sürekli günah altında hissetmekte veya samimi olmasına rağmen dinini daha iyi yaşabileceğini zannetmemekte ve hepsinden daha problem olanı ise, kendini her yönüyle (bizce dini olmayan bir hususta bile olsa) Hz. Peygamber'e şeklen benzetmeye çalışan birinin, kendi gibi olmayanları "takva dışı" görmesine yol açmakta, başkalarını "zor olan dini" yaşamaktan bıktırmakta, dine karşı çekingenliğe sürüklemektedir. Tabii bu da, cemiyette "din" nedir? "din" bunların hangisidir? hangisine sarılan kurtulur? şeklinde soruların sorulmasına ve "din" in bir kaos hale getirilmesine yol açmaktadır. Kimisi de "din" diye, insanların ortaçağı yaşamalarını teşvik eder bir görünüm arz etmektedir.

⁴⁸ Özsoy, s. 139

⁴⁹ Mesela, 1. Ebû'l- Hasen el-Basrî'ye Göre: a. İmtisâli Fiiller 1b. Cibilli Fiiller 1c. Hasâis Fiiller 1d. Beyânî Fiilleri 1e. Mutlak Fiilleri; 2. Karâfî'ye Göre: a. Tebliğ 2b. Fetvâ 2c. Kaza (Hüküm) 2d. İmamet (Emânetu'l- Uzmâ); 3. Dihlevî'ye Göre: a. Risaletin Tebliği Kâbilinden Olan 3b. Risaletin Tebliği Kâbilinden Olmayan; 4. Tahir b. Aşur'a Göre: a. Teşri' Tasarrufları 4b. Fetvâ Tasarrufları 4c. Yargı Tasarrufları 4d. İmâre Tasarrufları 4e. İyice Güzele Teşvik Tasarrufları 4f. Musâlaha (Arabuluculuk) Tasarrufları 4g. Fikir Danışanlara Yol Göstermeye Yönelik Tasarrufları 4h. Nasihat Niteliğindeki Tasarrufları 4i. İnsanları Mükemmele yönlendirmek için Yaptığı Tasarrufları 4j. Yüce Hakikatları Öğretmeye Yönelik Tasarrufları 4k. Te'dîb Tasarrufları 4l. İrşad İçin Olmayan Tasarrufları; 5. Muhammed Ebû Zehra'ya Göre: a. Şer'î Fiiller 5b. Hasâis Fiiller 5c. Geleneğe Ait Fiiller; 6. Süleyman el-Aşkar'a Göre: a. Cibilli Fiiller 6b. Âdî Fiiller 6c. Dünyevî Fiiller 6d. Mucizevî Fiiller 6e. Hasâis Fiiller 6f. İmtisâli Fiiller 6g. Vahiy Bekleme Anındaki Fiiller 6h. Müteaddî Fiiller 6i. Mübtedel'l- Mücerred Fiiller 6j. Mücerred Fiiller. Ve daha başka taksimler... Geniş izahlar için bkz.: Talat Sakalı, "Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi", **SDÜ İlahiyat Fak. Der.**, s. 2, 1995 sayfa: 39-102. Yazarın da belirttiği gibi problem, hangi fiilin "dini" olduğu noktasında odaklanmakla birlikte, yine de köklü çözüm olacak ve temel ayırıcı noktaları tespit edecek kıstaslar geliştirilememiştir. s. 78 vd.

İnsanların çevrelerinin diniyle doğdukları bir gerçektir. Buna, erkek için, erkekçe bir bakış, Doğulu veya Karadenizli için kendi mahallinin verdiği kültürle yoğrulmuş bir bakış, Hanefiler için Hanefice bir bakış... vs. eklenmekte, dolayısıyla dinî anlayışlarda bir bozulma ve yozlaşma da söz konusu olmaktadır, çünkü birçok illetle muttasıf olan insan, dini, kendi anladığı gibi anlatmakta, muhatapları da onun yorumlarını "murad-ı ilâhî" zannetmekte veya onun yerine koymaktadır. Bu kişi ister sıradan bir Kur'ân muhatabı olsun isterse müçtehit imamlardan biri olsun, bize göre değişmemektedir. Yani içtihatlar, "din" olarak algılanıp tartışılmaz görülmekte ve "dini anlama çabaları/fıkıh" "din" zannedilmektedir. Halbuki "din" Kur'ân ve sünnettir. Dini anlama faaliyetleri/fıkıh "mutlak din" olarak algılanıp da, Kur'ân ve sünnetin yerine geçince, dinde bozulmalar ve sapmalar başlamıştır. Belki de "her yüzyılda bir gelmesi beklenen müceddid"⁵⁰ bu yüzden ihtiyaç vardır ki, gelsin de, dini, bid'at ve hurafelerden arındırsın. Evet, dine bidatların girdiğini itiraf ediyorsak, dinin de bozulduğunu, kültürle aynifleştğini ve hatta kültür ve geleneğin "din" olarak algılandığını, halbuki Kur'ân ve sünnet sabit olduğuna göre, bozulma ve sapmaların "dini yorum ve anlayışlarda" olduğunu ve bu yorum ve anlayışların da din yerine geçtiğini kabul etmemiz gerekmektedir.

Dini yaşamak, Hz. Peygamber ve ashabının yaptığı gibi Kur'ân'ı yaşamaktır. "Kur'ân pasajları ise, yazılı birer söylemdir. Dolayısıyla, herbir Kur'ân pasajı, anlaşılabilirliği için, metinde yer almayan söz-dışı/metindışı bağlama muttali olmayı gerekli kılan bir "söz"ü vermektedir bize. Kur'ân metninin tamamı ise, bu vasıftaki çok sayıda "söz"den oluşan bir "sözler mecmuası"ndan başka bir şey değildir. Bu anlamda, yalnızca bu sözler mecmuasıyla başbaşa bulunan bir okur, Kur'ân'ı anlamak için gerekli malzemenin yalnızca bir kısmına sahip demektir. Zira Kur'ân metni (yazılı söylem) Kur'ânî hitabın (sözlü söylem) kronolojik sırasını, hitap ortamının şartlarını ve sözün tonlamasını/vurgusunu nakletmemekte; yalnızca, sözün resmini çizmektedir."⁵¹ Bundan sonrası ise özellikle, önce Kur'ân'ın indiği ortamın yani cahiliyye, Mekke ve Medine dönemi toplumlarının kısaca tarih ve siyerin, ikinci olarak da, hadislerin bilinmesidir. Onları anlamak ve ortaya koymak için de bilmemiz gerekir ki: "Kuşkusuz bütün ayetler somut bir olaya cevaben inmemiştir; ancak bir ayetin nüzul sebebi olarak değerlendirebileceğimiz somut bir olay olmadığı durumlarda da, "nüzul ortamı" olarak niteleyebileceğimiz bir genel bağlam söz konusudur. Biz farkında olmasak da Kur'ân'ı bir "bağlam" içerisinde okuruz. Amaç ilgili pasajın ne dediğini anlamaksa, o pasajı, bir anlam ifade edebilmesi için, içine yerleştirebileceğimiz bağlam, kendi özgün tarihsel bağlamı olmalıdır."⁵² Tabii aynı şeyi hadislere mahsus olarak düşünmememiz için hiçbir sebep yoktur. Öyleyse

⁵⁰ Ebû Dâvûd, Sünen I-V, tah.: İzzet 'Ubeyd ed-De"âs ve Adil es-Seyyid, Suriye, 1388-94/1969-74, Kitâbu'l- Melâhîm (31), 1. bâb, Hadis no: 4291, IV,480; Ella Landau-Tasserion, "Periyodik Reforh: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme", çev.: İ. Hakkı Ünal, İslâmî Araştırmalar, c. VI/4, 199 , s. 261-78; Mustafa Ertürk, "Tecdid Hadisisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", İslâmî Araştırmalar, c. 10/1-3, 1997, s. 125-137

⁵¹ Özsoy, s. 138

⁵² Özsoy, s. 140

ortamlarına göre davranan Hz. Peygamber ve ashabını anlamak, onların şeklen taklit edilmesi değil, "onların bu zamanda, bizimle birlikte olsalar, nasıl yaşayacaklarının tespit edilmesi ve bunun hayata geçirilmesidir." Bunun için, tabiri caizse, bir ayağımız o zamanda diğer ayağımız ve ağırlığımız bu zamanda olmalıdır. Bunu çok basit bir örnekle şöyle şekillendirmek mümkündür: "Misvak kullanmak mı, yoksa ağız ve diş sağlığıyla ilgilenmek mi sünnettir?" diye yöneltilen sorunun cevabı, bize göre, "ağız ve diş sağlığıyla ilgilenmek sünnettir; bu sünneti ne ile ifa ederseniz, edebilirsiniz, misvak ise, bunun için bir vasıta/tercihtir" şeklinde verilmelidir. Bunu daha genelleştirmenin, sınırlarını daha da uzatmanın ve çokça benzerinin bulunduğu da gözardı edilmemesi gerekir. Ancak "misvak, kullanımı sünnet için şart olmamakla beraber, Hz. Peygamber kullandığı için kullanmakta sevap vardır." şeklindeki yanlış görüşe de çokça rastlanmaktadır. İşte böyle bir kanaatin kabul edilmesi de aynı problemi bir başka açıdan sürdürmek değil midir? Öyleyse, "hacca giderken de deve ile gidilmesi arabayla gidilmesine göre daha sevaptır, (her mevsimde) beyaz giyilmesi daha sevaptır, evin hurma dalları ve kerpiçlerle yapılması daha sevaptır, evin mutfak ve banyosunun ayrıca olmayıp, hepsinin birlikte oda içerisinde kullanılması daha sevaptır... gibi çokça uzatılabilecek sevaplar(!) listesi sunulabilir. Yapılması sevap olan bir şeyin yapılmaması durumunda ya "günaha girme" yada "takva sahibi" olmama ithamı gibi bir tehlikeye de düşülmektedir. Böyle bir hal, Allah katında ve dinen bir problem doğurmamakla birlikte, halkın "din anlayışı"nı ifade etmek bakımından önemli olduğu gibi, daha önemlisi ve üzücü olanı ise, halk arasında yakınlık ve kardeşlik tesis etmesi gereken dinin, böyle bir fonksiyon icra etmekten uzak olmasıdır. Tabii böyle bir durum, dine karşı kayıtsız ve tepkili olanların, tepki ve nefretini de artırmaktadır. Diğer yandan Allah ve resulunun getirmedığı bir din ve bidatlar, din ve sevap adına yaygınlaşmaktadır.

Anlayış ve uygulamalar ile ilgili sıkıntılarımız hakkında bazı örneklerle mevzuaya devam etmek istiyoruz:

Mesela hırsızın elinin kesilebileceği miktarı en az üç dinar (yaklaşık 3 x 3 gr. = 9 gr. gümüş) olarak tespit eden hadise⁵³ göre, eğer hadisin şekline takılıp kalmamız gerekecekse, bugün de el kesme miktarının aynı olması (yaklaşık 7.000.000 TL.) gerekmektedir. Ramazan orucunun tespitinde hesaplarımızın güneş, su, toprak, ateş vs. yerine "hilal"a göre yapılmasını isteyen hadisin, şekline takılanların düştükleri polemik, halimizin acı bir örneğini sergilemektedir. Yine doğum kontrolüne cevaz verecek olanların "azl"den başka bir hiçbir usule cevaz vermemeleri de yine hadislerin şekline takılmanın başka örneğidir. Namazları sırf güneşle ilgili olarak sabah, öğle, akşam vs. vakitlere has kılmanın şekline takılmak, bu vakitleri daha uzun süre yaşayan kutup insanlarının namazlarını problem haline sokmaktadır.

Devlet ile ilgili örnekleri de, mevzumuz için çokça kullanabiliriz:

⁵³ Buhârî, Tecrit Ter., XII,255-6. Burada "üç dinarlık ip veya aynı değerde miğfer" ifadesi kullanılmıştır.

Bu hususta en fazla örneğin, devlet yapısının çokça değişikliğe uğradığı, yani Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekr dönemlerinden çokça farklı hale geldiği ve devletleşmenin daha fazla temayüz ettiği Hz. Ömer dönemine mahsus olduğu aşıkardır. Bu hususta çokça verilen örnekler arasında zikredilen Sevad arazisinin taksimi ve müellefe-i kulüb ile ilgili uygulamalarından başka, Hz. Peygamber zamanında olmayan divanlar teşkili, gerek onun gerekse Hz. Ebubekr'in tayin ettiği valiler ve devlet görevlilerini değiştirmesi, vergilerle ilgili değişik tasarruflarda bulunması, Hz. Osman'ın zekatların tahsili hususunda önceki dönemlerden farklı uygulamalarda bulunması gibi daha birçok hususlar Hz. Peygamber'in uygulamalarına olduğu kadar ayetlerin zahirlerine de ters görünmektedir.

Bu uygulamaların ayetlere ters olduğu veya dinden asıl sapmaların Hz. Ömer zamanında başladığı düşüncesi veya başka bin türlü teviller yaparak Kur'an'ı anlama çalışmaları ortaya koyanlar ile, bu uygulamaların Kur'an ve sünnetin zahirine ters olsa bile aslında onların ruhuna uygun, ayetlerin ardındaki felsefeyi yansıtan uygulamalar olduğunu söyleyenler karşı karşıyadır. Hz. Allah, bazı hükümleri neshederek yerlerine daha hayırlısını getirdiğine,⁵⁴ Hz. Peygamber'den sonra artık böyle bir tasarruf olamayacağına ve değişen toplum şartlarının yaratıcısı da Hz. Allah olduğuna göre,⁵⁵ Kur'an'ın Hz. Peygamber sonrası dönemlerdeki uygulaması, bize göre ancak ve ancak böyle olacaktır. "(Kur'an metninin) zahiri üzerinde donup kalmak, düşüncüyü derinliğe ulaşılmaktan alıkoyacak, bu da, bir dogmatizm ve akli katılığa açılacaktır. Dogmatik bir ruhla irtibatlı olan akli kemikleşme ise, şartların bunu gerektirdiği bir zamanda, herhangi bir meseleyle alakalı bir hükmü ya da bir görüşü değiştirme kudretinden yoksun bulunmak; bir meselenin halli için pek çok çözümün bulunduğu bir zamanda, herhangi bir bilgi alanı oluşturmamak şeklinde tanımlanabilir."⁵⁶ Bu yüzden de Kur'an'ın nüzülü sırasında değişen şartlara toplumun uyumunu, ayetleri neshederek sağlayan Hz. Allah, bize de böyle bir uygulamanın arkasında yatan ruhu öğretmiştir. Hz. Peygamber bunu bazen istişare ile hallederken⁵⁷ bazen de içtihadıyla hallediyor ve bunu yaparken bile yine bizlere şu öğüdü veriyordu: "(Hurma aşılınması) hususunda ben ancak zan söylemişimdir. Bu yüzden zannımdan dolayı beni sorumlu tutmayın. Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Ben sizlere Allah'tan gelme, dininizden herhangi bir şey söylediğim zaman onu derhal alıp kabul ediniz. Zira ben Azîz ve Celîl olan Allah üzerine asla zan ile konuşmam. Re'y nev'inden herhangi bir şey ile emredersem, şüphesiz ben de ancak bir beşerim. Sizler dünya işinizi daha iyi bilirsiniz."⁵⁸

Miras ile ilgili hükümleri bildiren ayetlerin, Hz. Peygamber'in yaşadığı toplum şartları ve aile üyelerinin mali sorumlulukları ile orantılı olduğu bilinmektedir. "İslâm, malî sorumluluğu erkeğe yüklediği için, erkeğin payının fazla

⁵⁴ Bakara, 2/106

⁵⁵ Rahmân, 55/29

⁵⁶ Kılıç, s. 113

⁵⁷ Ezan'ın meşru kılınması gibi dini hususlarda bile.

⁵⁸ Müslim, Kitâbu'l- Fedâil, 38. bab. hadis no: 139-41. Buradaki üç hadis mezc edilerek alınmıştır.

olması da tabiidir." gibi bir görüş, ailedeki malî sorumlulukların farklı olarak paylaşıldığı şu ortamlarda ne kadar geçerlidir? Tabii bunun sonucu olarak mezkûr ayetlerin tatbik imkanı nasıl olacaktır? Günümüz toplum düzenini Ortaçağ toplum düzenlerine uydurmak yerine, Hz. Allah'ın ayetten muradı ne ise (adalet, eşitlik, yararlı bir taksimat vs....) onun tespit edilerek tatbik edilmesi daha uygun olmaz mı?

Yine Kur'ân-ı Kerim'de salt emir olarak görülen "zekat veriniz" ifadesiyle, belirtilmeyen oranların sünnette belirtilmiş olması, acaba Hz. Peygamber'in "devlet başkanı" tasarruflarından biri olarak kabul edilemez mi? Çünkü o şartlarda % 2.5 olarak tespit edilen bu oran ve zekata konu olan mallar, daha başka toplumsal şartlarda, maslahata binâen (her zaman ve mekanda görülen "ek vergiler koyma" tatbikatlarında olduğu gibi) artırılıp eksiltilebilir bir uygulama olmalıdır, çünkü ayette miktarının belirtilmemiş olması belki de bunun içindir. Hz. Peygamber'in bu oranı uygulamasının arkasındaki felsefe ne ise (fakirlerin gözetilmesi, servetin paylaşılması vs....) onun tespit edilerek uygulanmaya çalışılması daha uygun olmalıdır.

İnsanların hayata bakışlarını, geleceklerine yön vermelerini ve bir dünya ve hayat görüşü ortaya koymalarını etkileyen birçok husus vardır. Gerek Hz. Peygamber, gerek müçtehitler ve gerekse hüküm ve icra makamları mutlaka bu hususların etkisi altında kalarak karar vermiş ve fikir üretmişlerdir.⁵⁹ Hz. Peygamber, yukarıda zikredilen hadisine rağmen, yine de İslâm toplumuna önderlik yapacak insanların toplum için proje üretmelerini teşvik etmiş, İslâm'ı anlama ve ondan insanlık için ortaya çözümler koymaya yönelmelerinin sevap olduğunu, "Bir hakim, hükmedeceği zaman içtihat eder, sonra isabet ederse, ona iki ecir vardır; (hükmedeceği zaman) içtihat eder, sonra hata ederse, ona bir ecir vardır." hadisiyle⁶⁰ duyurmuştur. Bu hadiste içtihat edenin hata edebileceğinin vurgulanması, bizim dikkatimizi çekmelidir. İçtihat eden sevabını alacak, ama muhatap onun yanlısına uymayacak kadar, ferasetli olacaktır. Hadis diğer yandan, sürekli içtihat etmemizi, hataya düşeceğimiz korkusuyla tefekkürden uzak kalmamızın gereksizliğine de işaret etmektedir. Fakat "İçtihatta zorunlu olarak Kur'ân hükümlerinin tarihiyle ilgilenmek zorundasınız. Ancak bu dinamik bir ilgidir. Amaç o hükümleri, o tarihsellikten sonsuza kadar tespit etmek değildir, amaç onların evrensel mesajlarını yakalamak ve o mesajları bugüne, yeni tarihselliklere taşımaktır. Bunu H. Karaman şöyle tespit ediyor:⁶¹ "(Mezhep İmamları) nas bulunmayan yerlerde, gerektiğinde meşru maslahatlara göre hüküm verdikleri gibi, zaman zaman da lafza değil, ruh ve manaya veya kitap ve sünnetin umumî kaidelerine dayanarak bazı nasların elfazını almışlardır. Şüphesiz bu davranış nassın hükmünün mesnedi olan "illetin

⁵⁹ Mesela, Hz. Peygamber'in, "İki kişi arasında hüküm verdiği zaman, delili kuvvetli olandan yana karara varacağı..." hakkındaki sözlere.

⁶⁰ Buhârî, Tecrid Ter. XII,411

⁶¹ Hayrettin Karaman, İslâm Hukukunda İçtihat, İstanbul, 1996, 2. baskı, s. 143

değişmesiyle hükümün de değişmesi" esasına bağlı bulunduğu için, nassa muhalefet şeklinde değerlendirilemez."⁶²

Ayrıca bize göre, "her hususta nass aranması" da problem olarak görünmektedir. Her hususta nas aramak, çoğunlukla nassı delil olarak zorlamayı da beraberinde getirdiği için, Kur'an ve sünnetin şekillerinin arkasındaki ruhlar tespit edilmekle, aslında "neyin İslâmî olduğu ve İslâm'a uygun olduğu" değil, "neyin İslâm'a ters düştüğü veya düşmediğinin" aranması" kanaatimizce hem daha mantıklı ve pratik hem de daha "İslâmî"dir.

Nasların zorlanması, çoğu kez İslâm ile hatta din ile ilgisi olmayan hususlarda bile dinî bir veche aranmaya varmış veya her hususta dinî bir hüküm varmış gibi algılanmıştır. Hatta -aynı zamanda toplumlarının aydını olan- İslâm alimlerinin ve din büyüklerinin, din ile ilgili olmayan söz ve fiilleri bile "din" olarak algılanmıştır.⁶³ Osmanlılar zamanında, meşihat makamı, sorulan sorulara bazen, "bu mesele şer'î bir mesele değildir." diye cevap verirdi. Benzer psiko-sosyal haller, Hz. Peygamber zamanında da cereyan etmiş, O da böyle durumlarda, "...Ey insanlar! Size bir şey emrettiğim zaman, emrimi tutunuz ve gücünüz yettiği kadar yerine getiriniz. Bir şeyden nehyettiğim zaman da ondan sakınınız." buyurarak, gereksiz ve fazla soru sorulmasının ümmetlerin helakına sebep olduğunu bildirmiştir.⁶⁴ Bu hususta yine, "Allah sizin için bazı şeyleri farz kıldı, bunları yerine getirmeye çalışın. Bazı şeyleri de haram kıldı, onlara yaklaşmayın. Bazı sınırlar koydu onları aşmayın, bazı şeyler hakkında ise, söz etmedi; unuttuğundan değil; o halde böylesi şeylere dalmaya çalışmayın."⁶⁵ sözlerinin de hatırlatılması yerinde olacaktır.

Peki sahabenin, Hz. Peygamber'den sonra, onun icraatlarını hayata nasıl aktardıkları hakkında neler söylenebilir?

Öyle görünüyor ki, bu durum daha sonrakiler tarafından birkaç türlü anlaşılmış ve bu hususlarda da birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Mesela Hz. Ömer, Hz. Ebubekr'e, "Kur'an'ın cem edilmesini teklif etmiş, o da önce, "ben Hz. Peygamber'in yapmadığı şeyi yapmam." demişse de daha sonra razı olmuştu.⁶⁶ Burada kastettiğimiz, Hz. Ebubekr'in ilk itirazıdır. Benzer gerekçeler daha sonra da görülmüştür.⁶⁷ Sahabenin sünnete karşı tutumlarında,⁶⁸ aslında onların, dini

⁶² Mehmet Paçacı, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?", İslâmî Araştırmalar, 1996, c. 9/1-4, s. 133

⁶³ Benzeri bir karizma, bugün siyasi, askerî ve sanatçı büyükler için de söz konusudur.

⁶⁴ Buhârî, Tecrit Ter., XI,99-100; Müslim, Kitâbu'l- Hac, 73. bab, 412 no'lu hadis, IV,224; Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili I-X, İstanbul, ts., Azim Neşriyat, III,347 (Maide, 5/101 ayetinin tefsirinde)

⁶⁵ Ebû'l- Alâ Mevdudî, Tefhimu'l Kur'an I-VII, çev.: M. Han Kayani vd., İstanbul, 1996, 2. baskı, I,516 (Maide, 5/101 ayetinin tefsirinde)

⁶⁶ Buhârî, Kitâbu Fedâilü'l- Kur'an, 3. bâb, VI,98

⁶⁷ Mesela, Abdullah b. Ömer, bir gün Arafat'tan inerken, bir çukura iner ve tel-rar yukarıya çıkar. Arkadaşı Nâfi, "ey imam ne yaptın orada, diye sorunca, şu cevabı verir, "Ben Arafattan inerken Resulullah'ın arkasındaydım. Burada inip def-i hacette bulundular. Benim öyle bir ihtiyacım yoktu ama, ona muhalefette bulunmak istemedim.", Fetulah

anlamanın rahatlığından kaynaklanan bir yaklaşımla yorum sıkıntısı çekmediklerini görmekteyiz. Bundan ötesi sevginin tezahürü olan (dinî olmayan) ferdi bağlılıktır.⁶⁹ Bizce Hz. Peygamber'e duyulan saygı ve sevginin bu şekilde tezahür etmesi, normal ve güzeldir, ancak fertlerde kalıp, ferdi olunca. Yoksa çok kimseler tarafından yapılıp, yaygınlaşınca, "dinden bir şey" haline gelmeye hatta ve hatta takva örneği olmaya başlayınca, işte o zaman problem doğmaktadır. Bunu halifelîği döneminde farkedene bir kişi olarak Hz. Ömer, çok kimsenin kutsadığı bir ağacı (rıdvân ağacı) görünce onu kestirmiştir.⁷⁰

Bize göre aslanan, -ayetlerde olduğu gibi- hadislerin de evrensel ilkeler sunan yönleri ele alınacak şekilde yorumlanabilmesidir. Eğer bu isabetle ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilebilirse, hem mezhep anlayışlarının hem geleneksel yaklaşımların hem de hadisler üzerindeki -sahih, zayıf, nâsîh, mensûh gibi- kısır çekişmeler ve bağlayıcılığı tartışmaları son bulacaktır. Çünkü, "anlama sürecini öznenin, sadece metni anlamasını değil, aynı zamanda öznenin anladığı metni kendi durumuna bir şekilde getirmesini de kapsamaktadır. Özne metnin manasını kendi tarihselliğine getirebildiği ölçüde bir anlama gerçekleşmiş olmaktadır. Yoksa öznenin görevi metinde söyleneni olduğu gibi tekrarlamak değildir. Bu, başka bir ifadeyle şu demektir: Bir metni anlamak demek, her an o metni yeniden anlamak ve yeni değişik durumlar çerçevesinde yeniden yorumlamaktır. Bu bakımdan metnin tarihsel oluşu kadar, anlama işi de tarihseldir. Gerçek bir anlama, metnin manasını tarihsel şartlara tatbik ettiğimiz zaman; o manayı kendi tarihsel şartlarımıza tatbik ettiğimiz zaman; o manaya kendi tarihselliğimiz içinde bir yer bulduğumuz zaman gerçekleşir. Ayrıca sadece metnin yansıtıldığı şartları gözönüne alan, fakat kendi tarihselliğimize gelemeyen bir anlama da eksik bir anlamadır. Çünkü bir metin, kendi tarihi şartları içinde anlaşılabilir diye değil, fakat, yorumlanarak tekrar başka tarihselliklerde somutlaştırılabilir diye vardır."⁷¹

Bizce, Hz. Ömer'i seleflerinden farklı anlayış ve uygulamaya iten şey, şartların değişmesidir. Aynı şeyi müçtehit imamlarda da görüyoruz. Aslında onlar, bazen hadisle amel etmiyor görünüyorsa da, oradaki temel evrensel

Gülen, Sonsuz Nur I-II, İstanbul, 1994, II,417. Yine bu hususta verilecek bir örnek de, Ahmed b. Hanbel'in, "Hz. Peygamber'in nasıl karpuz yediğini bilmediği için, karpuz yememesi". şeklinde "takva ve Hz. Peygamber'e duyulan sevgi" örneği olarak bahsedilen görüştür. Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer. b. Hattab" mad. DİA, I,127

⁶⁸ Geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Bünyamin Erul, "Sahabenin Sünnete Bağlayıcılık Açısından Bakışları", İslâmî Araştırmalar, 1997, c. 10/1-3, sf. 59-68, s. 59

⁶⁹ Geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Erul, sf. 59-68; M. Emin Özafşar, "Sistemik Usul Dönemleri Öncesinde Rivayetlerin Muhteva Tahlihi ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî Örneği", İslâmî Araştırmalar, 1997, c. 10/1-3, s. 75-86

⁷⁰ Mustafa Fayda, "Bey'atürrıdvân" mad. DİA, VI,39

⁷¹ Paçacı, s. 127

ilkeyi esas alarak içtihat etmişlerdir.⁷² Bunun zıddı ise şekle takılmaktır, statükoculuktur.

Yukarıda, toplumsal şartların değiştikçe, dinî anlayış ve hayata aktarışların da değiştiğini, değişmesi gerektiğini söylemiştik. Ayetlerin olduğu gibi hadislerin neshini de böyle anlamalıdır. Hz. Peygamber'in, "önceleri kabir ziyaretine müsaade etmeyip daha sonraları etmesi" bunun ifadesidir. Hz. Peygamber'in içtihatla bulunabileceği, bunda hata da edebileceği (dinî bile olsa) kabul edilecek olursa, yukarıda ifadelerimiz daha iyi anlaşılacaktır. Mesela, "yahudilerden başka hiç kimseye kabir azabı yok", diyen Hz. Peygamber'in bu ifadesinin düzeltilmesi ve Tahrîm (66) suresinin ilk ayetlerinin inişine sebep olan hadiseler dikkate alınacak olursa, Hz. Peygamber'in dinî ve dünyevî birçok ifade ve icraatlarından vazgeçtiği çok iyi görülecektir. "Ayrık otunu haram kılmama"yı teklif eden sahabeye, Hz. Peygamber rahatlıkla, "ayrık otu müstesnadır." derken herhalde bize de bir takım ipuçları vermektedir.⁷³

Şaban Ali Düzgün, "Batıdaki İslâm İmajını Oluşturan Temel Etkenler" adlı tebliğinde, "İslâm'ın Batıdaki Algılanış Biçimleri"ni sayarken, bunlar arasında, Batılıların, "İslâm'ı, değişmezlik fikrini kabul eden bir din" olarak algıladıklarını söyler ve şöyle devam eder:

"Bu, dinin kendi karakterinde değil, ulemanın anlayışında ortaya çıkan bir yanlılıktır. Din ve kültür tarihimizde, bireysel ve toplumsal değişmezlik esas olarak görülmüştür. Değişime bir ölçüde öncülük eden mezhepler de, heresi (heteredoksizm) ile suçlanmış ve itibar görmemiştir. İnsan karakterinin değişmezliğine olan inanç, ulemayı, Kurân ve sünnette açıklanan hukukî formların da, ebedî olarak aynı formda kalması gerektiği, hatta gerekli olabilecek durumlarda bile kanunlara ve şer'î değişikliklere ihtiyaç olmadığı şeklinde bir kanaate sürüklemiştir.⁷⁴ Bu sebeple sosyal reformlar da müslümanlar için düşünülmemen bir şeydir.

İnsan karakterinin temel itibarıyla değişmediği görüşünde haklılık payı yok değildir. İnsan karakterinin temelde değişmediğinin en açık göstergesi, yüzyıllar önce yapıldığı gibi, yine insan kıyımlarının büyük çapta devam ediyor olması ve devam edecek gibi görünmesidir. Bu değişmezlik fikrinin Arap kabile yaşantısıyla yakın ilişkisi vardır. Araplar atalarının yolunu takip etmeyi (sünne) ve yeni olan şeylere (bid'a) karşı gelmeyi, en güvenli hayat tarzı olarak benimsemişlerdir. Çölün derinliklerinin kendilerine ne getireceğinden emin olmayan bedevî Araplar, en güvenli yolu atalarının yolunu takip olarak benimsemişlerdi. Çölde seyahate çıkanlar, atalarının daha önceki kervan yollarını takip ederler, alternatif yollar arama gibi bir değişikliğe gidemezlerdi. Bu sebeple eskiye bağlılık, yeni olan şeylere yani bid'atlere düşmanlık Arap kabile yaşantısının değişmezlik konusunda meydana

⁷² Karaman, İslâm Hukukunda İctihat, s. 40-74, 128-47

⁷³ Abdülcelil İsa, Peygamberimiz'in İctihatları, çev.: M. Hilmi Merttürkmen ve Abdülvehhab Öztürk, Ankara, 1976, s. 63-154

⁷⁴ Bu cümle, metinde, herhalde dizgi ve baskı hatasından dolayı, anlaşılmaz bir formdayken, tarafımızdan böyle anlaşılmıştır.

getirdiği bir olgudur. Tamamen kabile ve çöl yaşantısının bir niteliği olan bu algılama biçimi, İslâm düşüncesinin temel özelliği gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu sebeple Kur'an, Araplar'a Hz. Peygamber'in nübüvvetini anlatırken, onun peygamberliğinin kesinlikle bir bid'at (yeni bir şey) olmadığı noktasını vurgular ve bunun devam edegelen bir gelenek olduğunu ifade eder.⁷⁵ Değişim bir hakikattir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, insan karakteri ve insan toplulukları üzerinde değişim meydana getirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de nefislerde olanı değiştirmek, toplumsal değişimin ön şartı olarak görüldüğüne göre,⁷⁶ değişimin varlığını veya yokluğunu tartışmaktan ziyade, değişimin şartlarını ve gerçekleşme sürecini irdelemek daha tutarlı olacaktır. İnsanlar nefislerinde olanı değiştirdikçe Allah da onları kendi 'deterministik' yasası gereği değiştirecektir. Değişim fitratı, uygun yeni değerlere adapte olmakla mümkündür. Bireylerin değişimin zorunluluğunu algılamaları, ona istedikleri gibi yön vermelerini sağlayacaktır. Ona direnme ise değişimin, istediği gibi onları yönlendirmesi sonucunu getirecektir. Marx ve Engels'in, "filozoflar evreni yorumlamışlardır, oysa önemli olan onu değiştirmektir." ifadesi değişimin nasıl algılanması gerektiği hususunda ipuçları vermektedir.⁷⁷ Ancak ortada değiştirileceğine inanılan bir şey olmalıdır. Bir şeyin değiştirilebileceğine olan inanç ise, değiştirilecek olanı anlamak ve yorumlamaya bağlıdır, aksi takdirde, amaç "değiştirmek" olur. Halbuki amaç değiştirmek değil, "değiştirilmesi gerekeni değiştirmek"tir. Bunun sağlıklı yolu ise, eskiyi de, yeniyi de anlamak ve yorumlamaktan geçer. İşte bu adaptasyonu gerçekleştiremeyen müslüman alim ve halkın içlerine düştükleri durum, algıladıkları ve yaşadıkları "din".

Hz. Peygamber⁷⁸ ve ashabının⁷⁹ istişarelerinin tetkiki de onları anlamada bize yardımcı ve ipucu olacaktır. Mesela, ezan gibi dinî bir hususta bile -çünkü kimine

⁷⁵ Ahkâf, 46/19

⁷⁶ Ra'd, 13/11; Enfâl, 8/53

⁷⁷ Şaban Ali Düzgün, "Batıdaki İslâm İmajını Oluşturan Temel Etkenler", Müslüman İmajı, Kutlu Doğum Haftası - 1995, Ankara, 1996, sf.: 259-280, s. 267-8

⁷⁸ Hz. Peygamber, kadınlar, münafık ve gayr-i müslimlerle bile istişarede bulunmuştur. Habeşistan'a ve daha sonra Medine'ye yapılan hicret hakkında, ifk hadisesi hakkında, hanımlarının dünya malı istemesi hakkında, hurmaların olgunlaşmadan önce ağaç üzerinde satılması hakkında, Hz. Peygamber için mühür kazılması ve minber yapılması hakkında, ganimet mallarının vakfedilebilmesi hakkında, bedir harbi öncesi ve düzeni hakkında, Bedir esirleri hakkında, Uhud ve Hendek savaşı hakkında, Gatafan kabilesine hurmaların 3'de 1'inin verilmesi hakkında, umre seferi esnasında, Hudeybiye öncesi ve sonrasında, Hevazin esirleri hakkında, Taif muhasarasının bırakılması hakkında vs. yapılan istişareler...

⁷⁹ Hz. Ebubekrin halife seçilmesi hakkındaki istişarî tartışmalar, Hz. Peygamber'in nereye defnedileceği hususunda, Ebubekr'n zekat vermeyenlere karşı tavrı, Uyeyne ve Akra adlı iki sahebeye verilen çorak arazi hakkında, Kur'an'ın cem'i, Ömer'in halife tayin edilmesi, Ömer'in Irak arazisinin ölçümünde zimmilerle istişaresi, önce İsfahan'ın mı yoksa Fars ve Kirmân'ın fethedilip edilmemesi hakkında sahabeye olan istişaresi, divanların oluşturulması hakkında, hicri takvimin kabulü hakkında, Irak topraklarının gazilere taksimi hakkında, içki içene verilecek cezanın miktarı hakkında, kadınlara verilen mihir

göre vacip hükmünde sayılmaktadır.⁸⁰ istişare eden⁸¹ bir peygamber bu yönüyle bize serbest dolaşım sahalarının sınırlarını çizmektedir. Hatta Hz. Peygamber'in ve sahabenin hayıflanmaları (yani yaptığı bazı tasarruflarının veya yapmadığı şeylerin, her zaman için, bizzat kendi idealine uygun düşmediğinin, bizzat kendisi tarafından ifade edilerek, "eğer şimdiki yaptığımı tekrar yapacak olsam, şöyle yapardım" veya "şöyle şöyle olmasaydı, şunu yapardım veyahut da yapmazdım" veya "keşke şunu şöyle yapmasaydım" gibi sözleri ve tasarrufları⁸²) ve içtihatlarında da aynı hususun görülmesi rahatlıkla mümkündür.

Biz, "mevrid-i nasda içtihat mesâğ yoktur." (hakkında ayet ve hadis bulunan bir konuda içtihat yapılamaz) derken, müçtehit imamlarımızın hadisleri kabul ve onlarla amel için yaptıkları içtihatların, bu kaideyi çokça aştığını söyleyebiliriz. Tabii buna "hadise yaklaşım", "hadisi yorumlama" denmesi de mümkündür, ancak sonuç, hadis metninin zahirinin/şeklinin aşılması ile neticelenmektedir.⁸³

Diğer yandan hakkında açık hüküm/muhkem nass bulunan ve devlet başkanı sıfatını da hâiz olmayan (fakat bize göre Hz. Peygamber'in peygamberlik/şâri sıfatını hâiz olan) üstelik haram-helal konusunda halifelerin değil sünnet, ayetlere bile zahiren muhalefetleri söz konusudur. Mesela, Hz. Ebubekr'in iki yıllık halifeliği zamanında toplumsal şartlar, Resulullah zamanındakinden fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak bir çok değişikliklerin olduğu Hz. Ömer devri için ise, yukarıda verdiğimiz icraat örnekleri dışında neredeyse onu şâri (!) haline sokacak bazı rivayetlere de sahibiz. Mesela Hz. Peygamber, "sarhoşun talakını" geçerli saymazken, Hz. Ömer bunu "geçerli" saymıştır. Yine, Hz. Peygamber, "üç talakı birden kullananın talakını, bir talak yerine sayarken", Hz. Ömer, bunu "üç talak" olarak saymıştır. Şimdi Hz. Ömer, hangi yetkiyle, "talak" gibi dinî bir konuda Resulullah'ın zıddına hüküm verebiliyordu? Şâri' miydi? Tabii ki, hayır. Kur'ân'ı ve Resulullah'ı, onların muradına uygun bir şekilde anladığına inandığımız Hz. Ömer'in bu icraatlarını, onlara ters ve muhalif olarak anlamak, bizce son derece yanlıştır. Öyleyse zahiren açıkça zıt görünen bu hükümler, aslında, onların getirdiğinin ruhuna uygun ve pratikler için daha elverişliydi. Ancak O, böyle problemler karşısında hiçbir zaman "mevrid-i nasda içtihat mesâğ yoktur." dememişti. Eğer deseydi, bugünkü gibi içtihatsız ve problemleri birikmiş bir toplum, tâ o zamandan başlardı. Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in "sarhoşun talakını geçerli saymaması", "üç talakı

miktarı hakkında, vebadan kaçılması hakkında, deli bir zâniyeye verilecek ceza hakkında, Ömer'in korkusundan çocuğunu düşüren kadının diyeti hakkında, halifeyi seçecek şura oluşturulması hakkında, Osman'ın, Ubeydullah b. Ömer'in, babasının katillerini öldürmesi üzerine ona gereken cezanın verilip verilmemesi hakkında, Kur'ân'ın çoğaltılması hakkında, Osman'a hilafeti bırakması için yapılan teklifler, Ali'nin halife seçilmesi, Cemel Hadisesi ve Hakem Olayı hakkında vs. yapılan istişareler...

⁸⁰ Hanbeliler için, Vehbe Zuhayli, İslâm Fıkıh Ansiklopedisi I-X, İstanbul, 1990, I,418

⁸¹ Hamidullah, İslâm Peygamberi I-II, İstanbul, 1995, 5. baskı, II,891 vd.

⁸² Mehmet Erdoğan, Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet, İstanbul, 1995, s. 94-5

⁸³ Ali Dere, "İmam Malik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", İslâmî Araştırmalar, 1997, c. 10/1-3, s. 69-74; Özafşar, s. 75-86

tek talak olarak” tamim etmesi, ayet-hadis naslarının/hükümlerin “evrensel prensipler”ini görmenin örnekleridir.

Bununla ilgili misalleri artırmamız mümkündür:

“Recm” İslâm’da var mı yok mu? varsa sünnetle mi Kur’ân’la mı sabit? ve varsa bugünkü uygulama nasıl olmalıdır? tartışmaları bize göre bu usulle kısa yoldan halledilebilecek bir konudur. O da “evrensel prensib”in ortaya çıkarılmasıdır ki, o da “zinanın suç olması”, “zinaya ceza verilmesi” ve “bu cezanın caydırıcı bir özellik taşıması”dır. Yine Hz. Peygamber’in kılık-kıyafeti, saç-ı-sakalı ve cemiyetindeki gayr-i müslim unsurların zıddına sergilediği tavırlardan çıkarılacak evrensel prensip, bize göre, ilk planda “gayr-i müslimlere muhalefet etmek” gibi görünüyorsa da asıl prensip “kimlik ortaya koymak”tır. Yine Hz. Peygamber’in müşrikler ve münafıklara karşı sergilediği birçok farklı tavrıdan çıkarılacak evrensel prensip, Hz. Peygamber’in onlara Mekke’deki veya Medine’deki sergilediği tavrın şekli değil, “rakiplere karşı tavır sergilenmesi”dir. Bu misallerin çokça artırılması uygundur, hatta her hususta -mesela bir kısım ibadette- böylesine prensiplerin çıkarılabileceğini de iddia etmek mümkün olmayabilir, ancak herkesin mesaisi bu zamanda böylesine prensipleri ortaya koymaya hasredilecek olursa, açılacak yeni tartışmalarla, öyle inanıyoruz ki, eskilerin tartıştığı birçok şeyi tartışmayıp yeni ve belki daha farklı konular ve bakış açıları tartışılacaktır. Hatta bu uygulamayla isabet yüzdemiz de artacak, hadisin bağlayıcılığı meselesi rahat seviyede (tabii ki, her hususta olmayabilir) halledilebilecek, hadislerin Kur’ân’a arzı kolaylaşacak, nâsıh-mensûh, âm-m-hâss, muhkem-müteşâbih, hadis mi Kur’ân’a Kur’ân mı hadise daha çok muhtaç gibi, Allah ve resulunu karşı karşıya getirmekten de kurtulacağız. Daha da önemlisi bunların sonucu olarak, insanları rahatlatacak ve onlara dinlerini sevdirecek, çağdaş ve ihtiyaca cevap veren içtihatlarla gidilebilecektir. Tabii bu, Kur’ân ve sünnetin çağdaş ve bizim mahsulümüz bir orjinal tefsiri olarak her dönemde yaşatılabilecektir.

Dikkat edilirse burada teklif ettiğimiz şeyin, yani ortaya konan “evrensel prensip”in de, çoğunlukla bütün ulemanın da “ittifak ettiği nokta” olduğu görülebilecektir. Yani herkes ittifakla “zinayı suç sayıyor”, “ona caydırıcı bir ceza verilmesini istiyor” ve “bu cezayı devletin infaz etmesini” kabul ediyor. Peki öyleyse tarihte yani Hz. Peygamber ve sahabenin sünnetinde verilen ceza ve icra edilen usul yani “recm” nedir, bize göre o bir “model”dir, o zamanki şartlar için konulmuş, bir bakıma gerek Hz. Peygamber’in gerekse halife sahabenin “devlet başkanı” veya “ölüm cezalarını onay” yetkisi taşıyan sıfatlarının bir “ıctihat”ı olduğu açıktır. Netice itibarıyla biz bugün, “recm” cezasının veya yerine “uygun bir cezanın” uygulanması hususunda muhayyer olduğumuza ama, yukarıda temas ettiğimiz “ayet ve hadisten çıkarılmış evrensel prensip” hususunda muhayyer olamayacağımıza inanıyoruz. Çünkü, “Kur’ân bize, doğruluğu kesin, tarihsel ama nesnel hükümler bütünü sunmaktadır. Kur’ân’ın bu ahlakî-dinî hükümleri kendi tarihsellikleri içinde kesin olarak doğru hükümlerdir. Bunun anlamı, Kur’ân’ın kendisindeki doğru tikel (cüz’î)-tarihsel hükümler yoluyla, onda tamamlandığı şekliyle tümel (küllî) ilkelere güvenilir bir şekilde ulaşmasını sağlamasıdır. Başka

bir deyişle, müslüman için Kur'ân'daki tarihsel tikel hükümler ondaki evrensel ilkelerin doğru tanımlarının kaynağıdır. Böylece biz, en temel ilkeleri doğru olarak öğrenebileceğimiz tartışmasız sağlam bir kaynağa sahip bulunmaktayız.”⁸⁴ Böylece, biz, “Hz. Peygamber, hüküm koyar-koyamaz, sünnet Kur'ân'ı teyid içindir, sünnet Kur'ân'ın mücmel veya müşkilleri beyan, umum bildiren hükümlerini tahsis, mutlakını takyid içindir, Kur'ân'da yer almayan bazı konularda hüküm koymak içindir, gibi ortaçağda -ve hâlen- tartışılan konuları masaya yatırmak yerine, Hz. Peygamber'in bütün bunları yaparken içinde bulunduğu şartlara göre tavır aldığını düşünerek; meselenin, “arkaplan, hikmet/felsefe, pratiğe aktarım ve evrensel ilkelerin ortaya konması” cihetleri tartışılıp, bunlara aydınlık getirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bütün bunları söylememize sebep olan husus şudur. Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı ve Kur'ân'ın doğrudan muhatabı olduğu toplum, tarım toplumdur. 20. asra kadar da tüm İslâm alemleri tarım toplumu özelliklerini göstermektedir. Yani 6. asırdaki Kur'ân ve sünnete ait bir yorum ve hatta verilmiş bir fetva, 20. asırdaki müslümana da hangi bölge ve durumda olursa olsun cevap vermektedir. Çünkü toplum özellikleri ve hayat standardı ve beşer ihtiyaçları hemen hemen aynıdır. Ama ne zaman ki, İslâm alemleri batıyla daha fazla ylızyüze gelmiş, tarım toplumu özelliklerini yavaş yavaş atarak sanayi toplumu olmaya başlamış, işte o zaman problemler artmış, “eski din” müslümanlara “dar” gelmeye ve sıkılaşmaya başlamıştır. Büyük şehirlerle taşralı, geleneğini koruyan “muhafazakar” ile modern insan özellikleri yaşayış formuna yansıdığı için, ister istemez, muhafazakarı tatmin eden “din” ve “fetva”, anlayış ve yaşayışı modern olan insana uymaz olmuş, bu çıkmaza düşüp de dinini bırakmak istemeyen insanları tatmin edecek içtihatlar/fetvalar verilmeyince, yani ortaya “yeni bir din” konmayınca (İslâm'ın yeni yorumunu kastettiğimiz açıktır), dini bundan ibaret sanan insanlar, dini ve dindarlığı “gericilik” gibi görmeye başlamışlardır. Mademki dinimiz bu kadar mükemmel ve bız bu kemâlâtı görebiliyoruz da “başkaları” göremiyor mu? veya biz başkalarından daha mı akıllıyız? Din diye insanlara sunduğumuz kendi anlayışlarımız ve yorumlarımıza “din” diyeceğiz, sonra “hidâyet edecek olan Allah'tır.” gibi bir mazerete de sığınarak anlattığımız reddeden insanlara “farklı” (gayr-i takva, kafir, lâik vs.) diyeceğiz? Ne ve kim adına? Herşeyden evvel “başkaları” yerine, “bu dini”, önce kendimize beğendirmeliyiz. Çünkü “bir grup” ve “mezhep”in anlattığı dini ben beğenmiyorum ki, başkaları beğensin...

Öyleyse bize düşen, Fazlur Rahman'ın dediği gibi biz, “boş liberalizmin serseri tavrını ya da şekil ile öz arasında kesin bir ayırım yapmak isteyen ve dolayısıyla, önemli olanın öz olduğunu ve şeklinse olsa olsa, onun hantal bir eşinden başka bir şey olmadığını söyleyen menfi spiritualizmi özellikle ve dikkatli bir biçimde reddediyoruz. Biz şekil ile özün birlikte, bir arada, birbirlerine bağlı bulduklarını ve dolayısıyla herbirinin zorunlu ve arzu edilir olduklarını söylüyoruz. Ancak biz, şekillerin bile bir değişme tarzına sahip olduklarını, ama

⁸⁴ Paçacı, s. 126

yine de aynı kaldıklarını da biliyoruz. Yaşayan bir imana ve yaşayan bir topluma zararlı olan, şekiller değil, fakat şekilciliktir.”⁸⁵

“İslâm farklı sosyal olgular ve durumlardan dolayı yavaş yavaş gerçekleşmesi gereken normların ve ideallerin adıdır. Gerçekten de İslâm doğru bir biçimde anlaşılacak olursa, kendini gerçekleştirmek için sürekli yeni ve taze formlar arar ve bu formları bulur. Sosyal kurumlar, İslâmî faaliyet ile ifadenin en önemli sektörleridir. Şu halde sosyal kurumlar, sosyal adalet, yaratıcılık vb. gibi İslâmî değerlerin taşınıp yayılması için uygun araçlar olmalıdır. İşte, sünnetin ilk dönemdeki gelişmesinden (çıkardığımız) açık ders budur.”⁸⁶

Bizim tekliflerimiz:

Hadislerin tarihsel ve özel şartlar için serdedilip serdedilmediği çok iyi bilinmelidir. Bilinmiyorsa, maslahatın gereği yerine getirilmelidir.

Hukukî muamelelerde "muhkem" ayetlerin ve hele hele hadislerin olamayacağını, olmaması gerektiği, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in uygulamaları dikkate alınarak, unutulmamalıdır.

Bugün bizim birlik ve kaynaşmamıza en büyük mani olarak gördüğümüz, "eskiyi taklit" olarak tezahür eden "evvelkilerin yanışı, bizim doğrumuzdan iyidir" veya "evvelkiler bizden iyi bilirdiler." gibi şahsiyetini kaybetmiş, kendine güvenini yitirmiş toplum örneği sergileyen görüşler, bir an önce bırakılmalıdır.

Herkesin hatta Hz. Peygamber'in bile, (vahiy ile elde ettiği bilgisi dışında) ancak kendi tecrübesi, görgüsü, çevreden aldığı kültür ile bileceği, daha ötesini bilmenin imkansız ve "dinî mükellefiyet" açısından gereksiz olduğu dikkate alınarak, dini anlayış ve icraatlarımıza nelerin örnek alınması gerektiği hususunda ciddi projeler üretilmelidir. Mesela birakalım İmam-ı Azam'ı, Hz. Peygamber'in bile, günümüz problemleri hakkında birçok şeyi bizden daha iyi bilmediğini, bilmesinin imkansız olduğunu ne zaman farkedeceğiz. Bunu ifade için söylenen şu söz, oldukça dikkat çekicidir: "Hz. Peygamber'in kurduğu devlet sistemi ile bugün, bir köy bile idare olunamaz."

Bugün "Kur'an'ın yeniden okunması" çokça gündeme gelmekle beraber, siyer ve hadisin hatta İslâm tarihinin ilk dönemlerinin yeniden, çabuk ve ciddiyetle okunması gerektiği fazla gündeme gelmemektedir. Halbuki her dönemde yaşandığı ve yorumlandığı iddia edilen Kur'an, yeniden yorumlanırken, onun yorum ve tecrübesi olan siyer, sünnet ve İslâm tarihi göz önüne alınmalıdır.

İlahiyat Fakültesinde okutulan dersler, "ortaçağ kültür tecrübesi" olmaktan çıkarılarak, hayata aktarılmaya hazır taze bilgilerin verildiği, hatta her türlü kavramı anlayan ve yeni kavramlar kullanan kadrolar yetiştirilmelidir. Yani eğitimimiz, eskiyi alan olmaktan çıkarılıp, eskiyi günümüze taşıyan ve onları (özellikle Kur'an

⁸⁵ Fazlur Rahman, s. 195

⁸⁶ Fazlur Rahman, s. 195

sünnet ve siyeri) yenileyen dersler haline getirilmelidir. Çünkü, Garaudy'nin ifade ettiği gibi: "Kur'ân'da yazılı olduğu bahanesiyle yasal bir emri harfiyyen uygulamayı iddia etmek, Allah'ın ezeli kanunu olan şeriati, VII. asrın Ortadoğusuna has tarihî bir uygulama olan o ülke ve çağda verilmiş hüküm ile karıştırmak olur. Doğrusu her ikisi de Kur'ân'da vardır; fakat ikisini karıştırmak ve Kur'ân'ın durmadan bizi davet ettiği düşünmeyi terk etmekle ortaya çıkan ilkelerin körükörüne uygulaması, bizi yaşayan mesajın ve yaşayan, ezeli olmakla aktüel olan Kur'ân'ın ve yaşayan Allah'ın şahadetliğini yapma konusunda beceriksiz kılar.. Şeriatin gerçek bir uygulaması, Kur'ân'ın her emrinin arkasındaki, o emrin hikmetinin, onu ilham eden prensibin ve onun uygulandığı tarihî şartların yeniden keşfini öngörür . Özellikle ve daha da önemlisi, Kur'ânî vahyin bütünlüğündeki bu yol ve yöntemlerin her birisinin yerli yerine oturtulmasıdır."⁸⁷

⁸⁷ Roger Garaudy, Yaşayan İslâm, çev.: Mehmet Bayraktar, İstanbul, 1995, s. 123